

VÔ CẢM VÀ SỰ LỆCH TRỤC NHÂN CÁCH

VÔ MINH TUẤN*

Bối cảnh hiện tượng

Đang có những biến đổi sâu sắc về đạo đức dưới tác động của một nền kinh tế chuyển đổi. Sự biến đổi này là một hiện tượng xã hội đặc biệt xuất hiện gần đây trong một bộ phận cộng đồng: vô cảm.

Vô cảm (*insensible, insensitive*) là trạng thái không có cảm xúc, không có tình cảm, không có phản ứng trước những tình huống đáng ra phải có, một cách bình thường như một người bình thường.

Trạng thái này thuộc yếu tố thứ hai của hệ thống kết cấu ý thức đạo đức (tức tình cảm đạo đức), nhưng tồn tại theo chiều nghịch.

Theo Cristophe André¹, con người là một “con vật xã hội”, nó có trái tim nhạy cảm với đồng loại, với những khung cảnh, tình huống hạnh phúc.

Sự nhạy cảm của con người là có tính bẩm sinh. Các giác quan chịu sự tác động từ môi trường xung quanh, sẽ rung lên những hiệu ứng tương ứng. Nhưng do ảnh hưởng lâu dài cũng của chính môi trường sống đó, mà sự tác động ngày càng nhiều dễ dẫn đến sự chai sạn, trơ lì của cảm xúc. Và ở một mức độ nặng hơn, nó trở thành một lối sống, một kiểu ứng xử phổ quát.

“Thói đạo đức giả với những biểu hiện của nó trong lối sống, nói không đi đôi với làm ở những người lớn, trong gia đình, nhà trường, cơ quan, công sở và

* TS. Học viện Ngân hàng

¹ Nhà tâm lý học Pháp, tác giả cuốn *La force des émotions*.

ở ngoài xã hội đã gây ra những phản cảm nặng nề đối với lớp trẻ, làm cho họ mất niềm tin, mất phương hướng trong cuộc sống.”²

Trong bối cảnh đó, vô cảm sẽ xuất hiện.

Hậu quả lớn nhất từ sự vô cảm là dẫn đến sự hạn chế, hoặc thậm chí triệt tiêu những xúc cảm đạo đức. Tình cảm đạo đức bị xói mòn lại tiếp tục dẫn đến sự khó xuất hiện hành vi đạo đức.

“Rõ ràng là, nếu như mỗi công dân, khi mà trong tư cách cá nhân họ càng lúc càng trở nên yếu thế đi, và do đó khi tách riêng ra họ càng không có khả năng duy trì quyền tự do của mình, nếu họ không học lấy cách thức đoàn kết với những ai có hoàn cảnh như mình để cùng tự vệ, tất yếu khi đó bạo quyền sẽ nảy nở và lớn mạnh cùng với bình quyền.”³

Bên cạnh sự hạn chế, triệt tiêu xúc cảm đạo đức và hành vi đạo đức, sự vô cảm còn dẫn đến sự lệch trục của nhân cách.

Các biểu hiện vô cảm

Vô cảm trong đời sống cộng đồng

Một trong những lĩnh vực thể hiện tiêu biểu nhất, là sự vô cảm của đội ngũ cán bộ công chức khi thực hiện **công vụ**.

Viện Nghiên cứu và Phát triển Thành phố Hồ Chí Minh kết hợp với *Cục Thống kê Thành phố Hồ Chí Minh* tiến hành một khảo sát chỉ số hài lòng của người dân về dịch vụ công năm 2008 với 1194 hộ gia đình đã tham gia. So sánh qua hai năm 2006-2008, y tế là một trong ba dịch vụ bị giảm theo chỉ số thứ bậc và bị giảm theo tỷ lệ hài lòng nhiều nhất. Năm 2006, y tế được xếp thứ 2 với chỉ số hài lòng là 0,722; đến năm 2008, với chỉ số hài lòng là 0,539, đã tụt xuống bậc 3.⁴

Một cuộc điều tra khác của *Ban Tuyên giáo Thành ủy Hà Nội* để đánh giá về tình hình kinh tế-xã hội Thủ đô năm 2008, thực hiện cuối năm 2008 với 2000 người được hỏi. Nhóm điều tra đã đưa ra 10 vấn đề bức xúc trong năm 2008. 6/10 vấn đề đã có trên 50% số người trả lời chọn là bức xúc nhất. Trong đó có cải cách hành chính. Chỉ có 18,3% ý kiến đánh giá thực hiện cải cách hành chính đạt kết quả tốt; 67,3% cho rằng có kết quả nhưng còn hạn chế. Số còn lại không có ý kiến hoặc cho rằng đạt kết quả yếu (11,5%).⁵

²Nguyễn Duy Quý và cộng sự (2006): *Đạo đức xã hội ở nước ta hiện nay, vấn đề và giải pháp*, Nxb.Chính trị quốc gia, Hà Nội.

³Alexis de Tocqueville (1805-1859), *Nền dân trị Mỹ*.

⁴vietnamnet.vn/xahoi/2008/12/819170/

⁵hanoimoi.com.vn/vn/71/193429/

Sự vô cảm của dư luận, của chính quyền đang ngày càng trở thành vật cản to lớn trên con đường hướng tới một xã hội văn minh, hiện đại.

Cách đây chưa lâu, vụ việc Nguyễn Thị Thông (tức Nguyễn Thị Bình, sinh năm 1983, tạm trú số 24 ngõ 108B Nguyễn Trãi, Hà Nội) bị vợ chồng chủ quán phở tra tấn đánh đập suốt 13 năm đến mức thương tật 37%, khiến công luận phẫn nộ. Ở cấp phường/xã có không ít các tổ chức chính quyền, đoàn thể, nhưng không ai biết sự việc xảy ra ngay trong địa phương mình hơn chục năm trời?

Trong khi đó, Chủ tịch Hồ Chí Minh đã căn dặn: “Cán bộ và đảng viên cần phải nâng cao tinh thần phụ trách trước Đảng và trước quần chúng, hết lòng, hết sức phục vụ nhân dân.”⁶

Khi xem xét một số sự kiện **văn hóa** gần đây, người ta cũng thấy sự vô cảm biểu hiện khá đặc sắc. Một thói quen ứng xử là bất chấp cộng đồng, vô cảm với lợi ích chung dường như đang được hình thành trong người Việt.

Lễ hội Phố Hoa chào đón Năm Mới 2009 bên hồ Hoàn Kiếm (Hà Nội) đã đi vào “lịch sử” của đất Tràng An thanh lịch với tên gọi “Lễ hội Phá Hoa”. Mấy ngày diễn ra Lễ hội, là cảnh lau gãy rụi, tú cầu héo rã, thảm cỏ thành lồi đi, bóng đèn bị đá vỡ, những chùm hoa lan bị rút toi bời, khóm lau sậy bị đập gãy rạp... Sự tan hoang của Lễ hội không chỉ ở những tác phẩm nghệ thuật bị tàn phá, sự tan hoang còn ở trong chính lòng người.

Trong lĩnh vực kinh tế cũng không hiếm các biểu hiện vô cảm, khi người ta chạy theo lợi nhuận mà lãng quên tất cả.

Tháng 9/2008, bê bối sữa nhiễm melamine ở Trung Quốc khiến 4 trẻ em thiệt mạng, hơn 6200 trẻ em bị ốm không chỉ cho thấy những bất cập về mặt quản lý mà còn cả sự thiếu hụt đạo đức kinh doanh. Tại Việt Nam, thị trường sữa sau đó gần như tê liệt, khách hàng thận trọng, đại lý trả hàng cho công ty.

Năm 1994, ngay sau khi đi vào hoạt động, công ty Vedan (Đồng Nai) đã xả trực tiếp chất thải không qua xử lý ra sông Thị Vải làm ô nhiễm môi trường và thủy sản chết hàng loạt. Lợi dụng lúc trời tối, công ty đã xả dung dịch thải với khối lượng 400m³/giờ xuống sông, mỗi tháng tới 44.800m³.

Vô cảm trong đời sống cá nhân

Những biến đổi trong cấu trúc gia đình hiện đại với sự xuất hiện ngày càng nhiều và đa dạng mô hình gia đình hạt nhân, sự lỏng lẻo trong các mối quan hệ thân tộc và những đứa trẻ trung tâm khi lớn lên muốn tiếp tục là trung tâm... đang là những đặc điểm nổi bật của gia đình Việt hiện nay.

⁶ Hồ Chí Minh (2000), *Toàn tập*, tập 10, Nxb. Chính trị quốc gia, Hà Nội, tr.311.

Gia đình Việt đang phải đối mặt với nhiều thách thức. Những lo toan về công việc, học hành, kiếm tiền... khiến các thành viên trong gia đình ít có thời gian và sự chia sẻ với nhau. Bố mẹ ít có thời gian để quan tâm đến con cái và ngược lại, khiến cho quan hệ ngày càng lỏng lẻo.

Dường như đang có những biểu hiện đi ngược lại những giá trị truyền thống. Chưa bao giờ như hiện nay, người ta có dịp chứng kiến những biểu hiện của sự tha hóa, xuống cấp trong lĩnh vực quan hệ gia đình, thân tộc, lĩnh vực mà với người phương Đông là tôn quý nhất.

Trong tình yêu của giới trẻ, đang xuất hiện một trạng thái: yêu cũng được, không yêu cũng chẳng sao! Họ không mang theo sự kỳ vọng, không xác định sự ràng buộc, không cùng vun đắp tương lai chung... vào trong tình yêu. Giữa họ, đây chỉ là một mối ghép nối hờ hững, trong khi đáng ra nó phải là biểu hiện của trạng thái tình cảm đẹp nhất. Thậm chí, đôi khi sự biến dạng của tình yêu đã gây nên những vụ án đau lòng, những hậu quả đáng tiếc.

Vô cảm trước các biểu hiện vô cảm

Có thể nói, ở một số người đang xuất hiện trạng thái này - trạng thái cao nhất của vô cảm.

Hiện tượng này tuy lạ thường nhưng lại phản ánh một thực tại xã hội hiện đại: con người hôm nay dường như đã có một sự “rèn luyện” để trở nên quen thuộc với sự vô cảm.

Vô cảm trước các biểu hiện vô cảm có thể sẽ dọn đường cho cái ác. Cái ác dễ trở thành hiện thực khi người ta rơi vào trạng thái này. Người ta thực sự trở thành ác khi phải đối mặt với cái ác trường diễn.

Nguyên nhân của vô cảm

Kinh tế thị trường có tác động hai mặt đối với đạo đức. Một mặt, nó khiến cho tính tích cực, sáng tạo và tự chủ của con người được phát huy, là động lực cho phát triển kinh tế, tiến bộ xã hội và xây dựng văn minh tinh thần. Mặt khác, nó có thể làm nảy sinh tính ích kỷ, lãng quên trách nhiệm cộng đồng, gia tăng bất công xã hội, suy giảm nhân cách, tiền tệ hóa mọi giá trị, biến tất cả thành hàng hóa, thực hiện mọi quan hệ xã hội theo nguyên tắc ngang giá của thị trường.

Quá trình chuyển đổi từ kinh tế bao cấp sang kinh tế thị trường tất yếu dẫn đến những biến đổi của kiến trúc thượng tầng, trong đó có đạo đức. Các giá trị đạo đức trước đây đang mất dần cơ sở kinh tế, trong khi các giá trị đạo đức mới còn đang hình thành và chưa hoàn thiện.

Nguyên nhân thứ hai, bắt nguồn từ các vấn đề **chính trị - xã hội**.

Bên cạnh những lợi ích và cơ hội phát triển có được từ toàn cầu hóa, hội nhập và mở cửa còn tạo ra những tác động đến bộ phận “thiệt thòi” trong xã hội là nông dân và những người nghèo đô thị. Chênh lệch về thu nhập ngày càng lớn, bất bình đẳng xã hội đang gia tăng và tiềm ẩn nguy cơ gây bất ổn.

Chương trình Phát triển Liên Hợp Quốc (UNDP) nhận định, người nghèo ở Việt Nam hưởng lợi từ tăng trưởng kinh tế chỉ bằng 76,6% so với mức bình quân của xã hội, trong khi người giàu hưởng lợi tới 115%. Hệ số Gini – số đo mức độ bất bình đẳng về thu nhập, phản ánh chênh lệch giàu nghèo trong một quốc gia – tăng từ 0,345 vào năm 1990 lên 0,432 vào năm 2006⁷.

Gắn liền với gia tăng bất công xã hội, là tình trạng quan liêu tham nhũng ở một bộ phận cán bộ lãnh đạo, người lớn không là tấm gương đạo đức cho con trẻ, khiến niềm tin đạo đức suy giảm.

Nguyên nhân thứ ba, là tác động của cuộc **cách mạng công nghệ thông tin** đang diễn ra mạnh mẽ trên toàn thế giới, làm thay đổi cách thức làm việc, giao tiếp và tư duy của con người.

1/3 hộ gia đình thành thị Việt Nam đã kết nối Internet, khoảng 20,7 triệu người sử dụng Internet. Với cơ cấu dân số trẻ, Việt Nam đang tiếp nhận các mạng xã hội như những cộng đồng và diễn đàn mới. Giới trẻ tự do thể hiện mình, từ những cảm xúc tích cực đến tiêu cực trong thế giới ảo. Tự giam mình trong thế giới ảo, một bộ phận giới trẻ sẽ có lối sống không lành mạnh và trở nên vô cảm.

Nỗi lo âu bị xâm phạm cá nhân (lợi ích, thân thể, nhân cách...) khiến con người buộc phải học cách sống vô cảm và trở thành sống vô cảm như một cơ chế tự bảo vệ.

Khi cả xã hội phải lao mình vào cái vòng xoáy cơm áo gạo tiền, hướng tới lợi ích cá nhân, dễ làm cho con người rơi vào trạng thái thờ ơ với tất cả, với mọi thứ xung quanh. Người ta sợ phải phiền toái, sợ phải đối mặt với những tình huống có thể làm ảnh hưởng đến lợi ích của mình.

Ám ảnh bởi lợi ích cá nhân có thể bị ảnh hưởng nếu can thiệp vào những việc không mang lại lợi ích cho mình do đã từng có những trải nghiệm trong quá khứ, sẽ làm người ta né tránh tất cả những gì không liên quan vì cho rằng

⁷ tuanvietnam.net/vn/tulieusuyngam/4310/index.aspx

nó có thể gây hại cho mình. Cách suy nghĩ và hành động này lâu ngày sẽ dẫn đến sự trơ lì, chai mòn của cảm xúc.

Nhân cách là bộ mặt cá nhân toàn vẹn của con người mang đặc trưng xã hội. Nhân cách ấy, hôm nay đang bị biến dạng ở một bộ phận cư dân Việt.